

УДК 159.943

Музыка Александр Леонідович
кандидат психологічних наук, професор
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ

ВЗАЄМОДІЯ ПОТРЕБ І ЗДІБНОСТЕЙ У РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовується положення про провідну роль потребової сфери людини у становленні певного особистісного типу, зокрема творчо обдарованої особистості. Пропонується авторська класифікація потреб творчо обдарованої особистості. Аналізуються соціальні (у визнанні), когнітивно-творчі (пізнавальна потреба, потреби у розвитку та у творчості), екзистенційні потреби (у суб'єктності, у самоідентичності, у сенсі життя).

Особливості задоволення потреби у визнанні, усвідомлені характеристики власних пізнавальних потреб, потреби у розвитку здібностей і власної творчої спрямованості стають для творчо обдарованої особистості основою власної особистісної ідентичності, яку вона постійно вдосконалює і відстоює у житті і в творчості.

***Ключові слова:** обдарована особистість, творчі здібності, тип особистості, розвиток, потреба у визнанні, пізнавально-творчі потреби, екзистенційні потреби.*

О.Л. Музыка

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ И СПОСОБНОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИ ОДАРОВАННОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье обосновывается положение о ведущей роли потребностной сферы человека в становлении определенного личностного типа, в частности творчески одаренной личности. Предлагается авторская классификация потребностей творчески одаренной личности. Анализируются социальные (в признании), когнитивно-творческие (познавательная потребность, потребности в развитии, в творчестве), экзистенциальные потребности (в субъектности, в самоидентичности, в смысле жизни).

Особенности удовлетворения потребности в признании, осознанные характеристики собственных познавательных потребностей, потребности в развитии способностей и собственной творческой направленности становятся для творчески одаренной личности основой собственной личностной идентичности, которую она постоянно совершенствует и отстаивает в жизни и в творчестве.

***Ключевые слова:** одаренная личность, творческие способности, тип личности, развитие, потребность в признании, познавательно-творческие*

потребности, екзистенціальні потреби.

Постановка проблеми. Загальновизнано, що у потребах, як первинних внутрішніх детермінантах людської активності, криються витoki конкретних мотивів діяльності. Якщо ж взяти до уваги те, що існують певні категорії людей зі стійкою спрямованістю, діяльність і здібності яких розвиваються в одному, обраному ними самими, напрямку, то саме у потребах, які «спеціалізуються», зростають і збагачуються впродовж життя, варто шукати витoki особистісного розвитку. «Саме через потреби, які одночасно є властивостями спрямованості особистості і мотивами її діяльності, здійснюється єдність свідомості (а відповідно, й особистості) і діяльності. Адже саме потреба як мотив діяльності, як її спонукальна сила, втягує в неї (в діяльність) всі інші необхідні для цього властивості особистості і психічні процеси» [16, с.108].

Для творчо обдарованої особистості, втім як і для решти, настає момент, коли вона усвідомлює власні потреби і починає задовольняти їх не спорадично, а цілеспрямовано, зв'язуючи з концепцією і смислом свого життя. Відбувається взаємовплив і взаємозбагачення специфічних, притаманних обдарованим людям, потреб, з одного боку, і творчих здібностей, за допомогою яких вони можуть задовольнятися, – з іншого. Таким чином, у всіх творчо обдарованих людей має виробитися щось спільне у потребовій сфері, певні домінуючі потреби, які є визначальними для мотивації творчості й регуляції особистісного розвитку.

Одним із перших це підмітив А. Маслоу, складаючи психологічні портрети Макса Вертгеймера і Рут Бенедікт як людей, здатних до самоактуалізації. «Коли я намагався зрозуміти їх, думати про них, писати про них у щоденнику і робити замітки, в один прекрасний момент я зрозумів, що ці двоє людей мають дещо спільне. Я кажу про тип особистості, а не про індивідуальні риси, які різні і непорівнювані. Це було абсолютно приголомшливо. Я намагався знайти той самий тип в іншому місці, і знаходив його, одну особистість за іншою» [29, с. 41].

Виокремлення провідної потреби чи поєднання потреб, які в поєднанні з розвитком відповідних здібностей та особистісних цінностей поступово формують стійку спрямованість особистості на розвиток у напрямку творчої

215

обдарованості, дозволяє розглядати творчо обдаровану особистість як окремий психологічний тип. Перелік цих типотвірних потреб дав би змогу зосередитися саме на них і абстрагуватися від інших, несуттєвих для тих випадків, коли йдеться про творчо обдаровану особистість, а не про особистість взагалі.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Про потреби у психології найчастіше згадується у двох контекстах: 1) як про складові структури мотивації діяльності і 2) як про утворення, що визначає розвиток особистості. І хоч ці дві іпостасі потреб взаємопов'язані, у цьому дослідженні більше уваги буде приділено другій.

Потреба є відносно новою особистісною категорією у психології, що прийшла на зміну таким, запозиченим з біології поняттям, як інстинкти і потяги. Заслуга введення поняття «потреба» у науковий психологічний обіг приписується Г. Мюррею. Він виокремив, описав, класифікував два десятки потреб і дав їх означення: «Потреба – це конструкт (конвенціональна фікція чи гіпотетичне уявлення), що позначає силу, яка діє в мозку, силу, яка організує перцепцію, аперцепцію, інтелектуальну діяльність, довільні дії таким чином, щоб наявна незадовільна ситуація трансформувалася у певному напрямку» [30, с. 123].

Окремі з положень, що їх висунув Г. Мюррей, є досить продуктивними для аналізу розвитку творчо обдарованої особистості. До них можна віднести положення про зв'язок потреби з відповідними цінностями (зовнішніми по відношенню до особистості), про проактивні та модальні потреби, про домінування потреб тощо. Проактивні (тобто спонтанні, такі, що породжуються всередині особистості), модальні (ті, в результаті дії яких виникає діяльність заради самої діяльності) і домінуючі потреби,

виокремлені Г. Мюрреєм, є релевантними для досліджень творчості та обдарованості. Особливо важливим є положення про стійку взаємодію провідних потреб, в результаті якої утворюється стійка «тематична диспозиція», що визначає характер взаємодії людини з дійсністю.

Даючи означення і окреслюючи сферу регуляційної дії *потреб*, дослідники співвідносять їх з такими психологічними категоріями як «мотивація», «діяльність», «активність», «суб'єктність», «особистість». Суперечність між потребами людини і наявними засобами й можливостями їх задоволення розглядається як рушійна сила *розвитку особистості* (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, ін.).

Виокремлюють дві основні функції потреб: підтримання рівноваги (гомеостазу, за В. Кенноном) і розвитку. «Потреба є специфічною, сутнісною силою живих організмів, що забезпечує їх зв'язок з зовнішнім середовищем для самозбереження і саморозвитку, джерело активності живих систем у довкіллі. Збереження і розвиток людини – прояв цієї сили...» [21, с. 13].

А.В. Петровський, М.Г Ярошевський наголошують на тому, що аналіз потреб необхідний для розуміння мотиваційних основ активності людини і відповіді на питання заради чого вона здійснюється. «Потреба – це стан

216

живої істоти, що виражає її залежність від конкретних умов існування і є джерелом її активності» [15, с. 287].

Д. О. Леонт'єв пов'язує потреби із суб'єктною активністю, визначаючи потребу як об'єктивне відношення між суб'єктом і світом, що відповідає одному із модусів життєдіяльності, і вимагає для своєї реалізації активності суб'єкта у формі його діяльності [8].

Відомий польський дослідник К. Обуховський висунув тезу, яка у тій чи іншій мірі поділяється більшістю дослідників: у людини потреби не мають безпосередньої регулюючої сили. Справжнім центром регуляції і діяльності, і розвитку є особистість. «Потреби – це те, що необхідно людині для того, щоб

вона могла існувати як організм, розвиватися як особистість і бути психічно вільною» [14, с. 13].

Враховуючи складність психічної організації людини і завдання того чи іншого дослідження, окремі вчені наводять досить великі переліки потреб. Для прикладу, Л. І. Божович виокремлює такі потреби дитини: потреба у нових враженнях, потреба у спілкуванні, потреба в русі, потреба у спільній діяльності з дорослими людьми, потреба слідувати засвоєним нормам і прийомам, потреба в пізнанні себе, оцінці якостей власної особистості; потреба бути і відчувати себе членом колективу; потреба орієнтуватися в довкіллі і у самому собі; потреба бути на рівні не лише вимог оточення, але й власних вимог і власної самооцінки; потреба у самовизначенні; потреба скласти своє власне уявлення про довкілля, утвердити власне світорозуміння, світогляд; потреба знайти своє місце у загальному потоці життя; потреба розібратися у сенсі життя, визначити сенс власного існування; потреба виробити власні погляди на питання моралі [4].

Загальноприйнятої класифікації потреб, яка б за певними критеріями впорядковувала їх, теж не існує. Різноманіття потреб зумовлюється не лише багатогранністю особистості як певного філософського категоріального узагальнення, а й різноманіттям окремих особистостей у їх індивідуальних потребних проявах. Одним із способів подолання цих труднощів є типологізація особистості. Логічно припустити, що певні психологічні типи, серед них і творчо обдарована особистість, мають виразні відмінності у потребній сфері.

Відразу зазначимо, що для того, щоб розкласифікувати потреби таким чином, аби вони не перетиналися (або, якщо й перетиналися, то у найменшій мірі), основи для класифікації мають бути найзагальнішими. Отже, всі людські потреби можуть бути поділені на дві великі групи: вітальні й особистісні. Зрозуміло, що вітальні не протиставляються особистісним. Не можна говорити й про те, що лише повне задоволення вітальних потреб відкриває людині шлях до задоволення особистісних. У ситуації часткової

депривації біологічних потреб, людина все ж може розвиватися як особистість. Якщо вітальні потреби співвіднести з дефіцитарними, а особистісні – з буттєвими (за А. Маслоу), то стають очевидними якісні відмінності між ними. Основна психологічна характеристика дефіцитарних потреб полягає в тому, що їх незадоволення викликає напруження чи навіть хворобу, а задоволення – знімає напруження; одну потребу не можна задовольнити через іншу; після задоволення потреб люди перестають їх

217

відчувати. Задоволення ж буттєвих потреб нерідко не знімає напруженості, а навпаки – підвищує її, сприяючи розвитку особистості; незадоволення призводить до «метапатологій»: апатії, відчуження, депресії, екзистенційних неврозів [11].

Співвідношення між вітальними і особистісними (вищими) потребами у їх взаємодії та розвитку було показано О. М. Леонтєвим. «Якби потрібно було у найзагальнішому вигляді показати шлях, який проходить розвиток людських потреб, то можна було б сказати, що він починається з того, що людина діє для задоволення своїх елементарних, вітальних потреб, а далі це співвідношення перевертається: людина задовольняє свої вітальні потреби, щоб діяти заради досягнення цілей, що відповідають її вищим потребам. Саме цей шлях характерний для розвитку людини як особистості» [9, с. 11].

До вітальних можна віднести ряд потреб, пов'язаних з життєзабезпеченням організму: біологічні (П. В. Симонов), фізіологічні у їжі, сні, продовженні роду (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський, К. Обуховський), потреба в безпеці (А. Маслоу).

У психології, власне, як і в біології, не прижилося уявлення про виняткову гомеостатичну спрямованість вітальних потреб, їх фіксацію на забезпеченні стану рівноваги організму й зовнішнього середовища. Але те, що людина не є винятково реактивною істотою, було зрозуміло й раніше. Ще в античні часи Епікур виокремив три види потреб: природні і необхідні, природні, але не необхідні, і неприродні і не необхідні.

Не лише дефіцит чогось у взаємодії організму й середовища порушує рівновагу, актуалізує потребу й відповідну активність особистості, а й сама особистість завдяки своїм сформованим потребам здатна до самодетермінованої активності, спрямованої на їх задоволення відносно автономно від вимог середовища. Сучасні дослідники потребової регуляції, навіть якщо й використовують традиційний концепт нестачі, то роблять це у зовсім інших зв'язках і контекстах. Показовою є потребова концепція С. Д. Максименка. На перший погляд її центральний компонент «нужда» визначає дефіцитарний, компенсаторний механізм людської активності, але при цьому «нужда» від самого початку пов'язується з особистістю, а саме з її життєвою енергією і потенціалом творчого розвитку [10]. Д. О. Леонтьєв підкреслює, що відсутність чогось може бути тільки певним стимулом до розвитку, а його психологічні засоби мають бути реальними й визначеними. «У такому розумінні потреба постає не як негативна характеристика індивіда, що визначається через відсутність, нужду у чомусь, а як позитивна характеристика, що відображає присутність певної форми взаємодії зі світом, певної форми діяльності...» [8, с. 112].

Аналіз наукових джерел показує, що особистісні потреби можна об'єднати у три групи: *соціальні, особистісно-розвивальні (когнітивно-творчі) та екзистенційні*.

До *соціальних* відносяться потреби у належності (А. Адлер, А. Маслоу, Д. Макклеланд), у персоналізації (В. А. Петровський), у самоактуалізації, у самореалізації (А. Маслоу), у визнанні (В. С. Мухіна), у спілкуванні (Л. І. Божович, М. І. Лісіна, ін.), у статусі і престижі (В. А. Петровський,

М. Г. Ярошевський, А. Маслоу), у самоствердженні (М. Ш. Магомед-Емінов, А. Адлер, Н. Є. Харламенкова), у спільності та належності (А. Адлер).

Не можна не помітити, що всі розглянуті соціальні потреби тією чи іншою мірою перетинаються. Спільною змістовою інваріантою для всіх них є

потреба у визнанні, яку надалі ми й будемо розглядати як провідну соціальну потребу творчо обдарованої особистості.

Наступна група особистісних потреб пов'язана із засобами отримання визнання та з діями, спрямованими на його отримання. Загалом цю групу можна виокремити як особистісно-розвивальні потреби, оскільки при їх реалізації відбувається складна взаємодія потребової сфери і здібностей, що веде до їх розвитку, а значить, і до розвитку особистості в цілому. Для творчо обдарованої особистості серед таких потреб виділяються: *пізнавальна потреба, потреби у розвитку та у творчості*. Це дозволяє назвати їх **когнітивно-творчими потребами**.

Третя група особистісних потреб – **екзистенційні потреби** – починає відігравати провідну роль на певному етапі особистісного розвитку. Узагальнення й переосмислення ціннісного досвіду дозволяє людині змістити акценти саморозвитку із зовнішніх соціальних детермінант на внутрішні, суб'єктні. Оскільки для обдарованої особистості існує один основний спосіб їх задоволення – творча діяльність, а вона, у свою чергу пов'язана з самодетермінованою активністю, з перетворювальними впливами на предметну і соціальну реальність, то потреба бути суб'єктом органічно входить до кола екзистенційних потреб.

Перманентний розвиток творчих здібностей, який характерний для обдарованої особистості, на перший погляд призводить до постійних особистісних змін, заважаючи стабілізації системи особистості. На практиці такі передумови особистісної нестабільності усуваються включенням уявлень про розвиток здібностей як необхідного компоненту у структурі самоідентичності.

Метакогніції, пов'язані з розвитком творчих здібностей як способу існування особистості, поступово складаються в життєво-смысловий дискурс, що репрезентує потребу обдарованої людини у сенсі життя.

Отже, можна припустити, що основними екзистенційними потребами творчо обдарованої особистості є потреби *в суб'єктності, у самоідентичності та у сенсі життя*.

Обдаровані люди навряд чи вирізняються з-поміж інших, якщо йдеться про структуру чи способи задоволення вітальних потреб. А от що стосується соціальних, особистісно-розвивальних і, особливо, екзистенційних, то різниця має бути, оскільки творчо обдарована особистість має особливі способи взаємодії з соціальним оточенням, розвиває особливі здібності для самореалізації і ціннісного самоствердження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість дослідників розглядають роль потреб у розвитку обдарованої особистості за загальною схемою. Обмаль досліджень, які б показували: 1) комплекс потреб обдарованої особистості, який вирізняє її з-поміж інших людей; 2) взаємодію потребової сфери з іншими регуляційними

219

утвореннями, що формують творчо обдаровану особистість, а саме з особистісними цінностями і здібностями.

Постановка завдання. Ця стаття має на меті реалізацію таких завдань: 1) розробити класифікацію потреб, яка б враховувала специфіку розвитку творчо обдарованої особистості як окремого психологічного типу; 2) проаналізувати взаємодію потреб і здібностей в процесі розвитку творчо обдарованої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важко не погодитися із О. Б. Старовойтенко, яка пропонує брати за критерій типологізації особистості систему її життєвих відносин [17]. Творчо обдарована людина свої життєві відносини вибудовує на ціннісному ставленні до власних творчих здібностей як основного способу задоволення своїх потреб, що й обумовлює її типологічну відмінність. Будь-які з особистісних потреб кожна обдарована особистість намагається задовольнити з допомогою «свого» сталого набору здібностей, звичайно розвиваючи їх і пристосовуючи до

конкретної життєвої ситуації.

Механізм розвитку потребової сфери особистості та її регуляційної дії в окремій ситуації описав К. Левін, увівши поняття «квазіпотреби» [7]. Коротко квазіпотреби можна визначити як актуалізовані в конкретній ситуації потреби окремої людини, в результаті яких виникає намір діяти. У цьому сенсі поняття квазіпотреби включає й унікальний досвід задоволення потреб окремою людиною, й власні можливості для їх задоволення (в тому числі ті, яких ще немає, але які можна розвинути), або, іншими словами, здібності, й взаємодію актуалізованої квазіпотреби з іншими потребами, й оцінку особистістю параметрів ситуації, що впливатиме на реалізацію наміру в діяльності. Під цим кутом зору й розглядатиметься далі взаємодія здібностей та типотвірних для творчо обдарованої особистості потреб.

Соціальні потреби. Потреба у визнанні. Потреба у визнанні, на думку В.С. Мухіної, розвивається з дошкільного дитинства. Визначаючи «...позитивний хід розвитку особистості; вона орієнтує на досягнення того, що є значимим у культурі, до якої належить дитина» [13, с. 47]. Як тільки виникає «Я», дитина починає тестувати соціальну й предметну реальність, сподіваючись на оцінку й визнання себе і своєї діяльності як важливих для оточення.

До спектру потреби у визнанні можна віднести декілька соціально детермінованих потреб, розвиток яких веде до формування і підтримання однієї з фундаментальних особистісних потреб – потреби в самоповазі (В. Джемс, Х. Когут). *Потребу в самоствердженні* можна віднести до соціальних потреб виходячи з того, що особистість стверджується не сама по собі, а виокремлюється, виосіблюється з соціального оточення з допомогою індивідуального поєднання особистісних якостей, рис характеру, способів діяльності і поведінки. А оточення з допомогою норм і санкцій коректує домагання особистості та санкціонує ствердження і визнання лише тих, які відповідають соціальним вимогам і підтверджуються реальними здібностями людини.

А. Адлер серед базових потреб людини виокремлює потреби в домінуванні (у владі) і у визнанні, задоволення яких можливе на марній чи

220

корисній стороні життя. У першому випадку суб'єкт за всяку ціну намагається взяти верх над оточенням, не гребуючи й агресивними методами: «Замість того, щоб вивищити себе, він принижує інших» [2, с. 63]. У другому випадку, прагнучи визнання на корисному боці життя, людина, розвиває власні здібності, долає комплекс неповноцінності, формує індивідуальний стиль життя, який дозволяє їй задовольнити ще одну базову потребу – у спільності (в належності). При цьому А. Адлер висуває три винятково важливих для розуміння механізмів розвитку творчо обдарованої особистості положення: 1) «...мають бути відкинуті всі упередження стосовно вроджених здібностей» [там само, с. 13], як такі, що «шкодять зовні обдарованим дітям, породжуючи очікування, під тиском яких дитина може зламатися, а також зовні необдарованим, заставляючи їх швидко відмовлятися від будь-яких зусиль» [там само, с. 24]; 2) «...більші успіхи досягаються, як правило, в результаті мужнього додання труднощів, не завдяки вихідному «таланту», а при нестачі «таланту»» [там само, с. 14]; 3) долаючи перешкоди, дитина не лише долає комплекс неповноцінності, а й підвищує почуття власної цінності.

Потреба в **персоналізації**, яку виокремлює А. В. Петровський як основну особистісну потребу, без сумніву є такою для творчо обдарованої особистості. По перше, вона проявляється «...в мотивації досягнення, у домаганнях уваги, слави, дружби, поваги, положення лідера...». По друге, для того, щоб бути представленою в інших, людині необхідно розвивати певні здібності і мати результати певної діяльності, які є важливими для цих інших. «Очевидно засобами персоналізації служать думки, знання, художні образи, вироблений людиною предмет, вирішені задачі і т.д.». Творчість прямо пов'язується з потребою в персоналізації: «Мотивація творчості як предметної дії постає як похідна від потреби «бути особистістю», тобто

потреби зробити повноцінний дієвий внесок в інших людей, вразити їх, здійснити в них суттєві смислові і мотиваційні перетворення» [15, с. 249].

Один із основоположників психоаксіології В. Томас виокремив основні соціальні потреби, необхідні для функціонування людини у суспільстві. Це потреби в безпеці, у визнанні, у дружбі і в новому досвіді» [31].

Потребу у визнанні можна розглядати як базову, видову по відношенню до всіх інших соціальних потреб. У піраміді потреб А. Маслоу потреба у визнанні (повазі) стоїть на щабель нижче від потреби у самоактуалізації. Для її реалізації необхідні не лише внутрішні особистісні передумови, а й зовнішні соціальні. Відтак потреби, які відносяться до визнання і поваги, діляться на два класи: «До першого з них відносяться сила, досягнення, адекватність, майстерність і компетентність, впевненість перед викликами зовнішнього світу, незалежність і свобода. До другого ми віднесемо те, що можна назвати бажанням хорошої репутації чи престижу (визначаючи їх як оцінку з боку інших людей), а також статус, відомість і славу, перевагу, визнання, увагу, значимість, почуття власної гідності чи вдячність» [11, с. 67]. Маслоу спеціально підкреслює, що потреба у визнанні може бути задоволена лише на основі самооцінки людини, в основі якої лежать «реальні здібності особистості, її компетентності і відповідність задачі, що вирішується» [там само, с. 68]. Для розуміння особливостей

221

задоволення потреби у визнанні обдарованими людьми важливо розуміти її зв'язок з реальними підставами – результатами діяльності. «І тут корисно розрізнити справжню компетентність і досягнення, в основі яких лежить винятково сила волі, цілеспрямованість і відповідальність, від того, що дається природнім чином, без будь-якої праці, одними вродженими якостями, конституцією, біологічною долею, або, як виразила це Хорні, від Справжнього Я, а не від ідеалізованого псевдо-Я» [там само, с. 68].

Специфіка регуляційного впливу потреби у визнанні на розвиток творчо обдарованої особистості полягає в тому, що вона на перших порах

активізує когнітивно-творчі потреби як способи свого задоволення, а згодом, коли формуються екзистенційні потреби, вона немов би розчиняється в них, перейшовши в іншу якість.

Особистісно-розвивальні (когнітивно-творчі потреби). Аналіз показує, що всі дослідники потребової сфери сходяться на думці про її нерозривний і двосторонній зв'язок з особистісним розвитком. «Оскільки саме потреби і похідні від них трансформації – мотиви, інтереси, переконання, прагнення, потяги, ціннісні орієнтації і т.д. – складають основу і рушійну силу людської поведінки, її спонукання і мету, ці потреби варто розглядати як ядро особистості, як найсуттєвішу її характеристику. Будь-який аналіз індивідуальності виявиться частковим і другорядним при абстрагуванні від сфери потреб і мотивів, їх набору і внутрішньої ієрархії. Характеристика особистості починається з визначення і аналізу її потреб» [21, с. 21].

Проблему операціоналізації поняття «розвиток особистості» блискуче вирішив С. Л. Рубінштейн: «Розвиток особистості, на відміну від накопичення «досвіду», оволодіння знаннями, вміннями, навичками, – це і є розвиток її здібностей, а розвиток здібностей людини – це і є розвиток як такий, на відміну від накопичення знань і вмінь» [20, с. 221].

Постає питання про те, з яких конкретних компонентів мають складатися розвивально-особистісні потреби обдарованої людини, щоб спрямовувати розвиток її здібностей у напрямку творчої обдарованості. Аналіз наукових джерел показує, що це **пізнавальна потреба, потреби у розвитку здібностей й у творчості**. Таким чином, специфіка, склад і змістове наповнення розвивально-особистісних потреб творчо обдарованої особистості дозволяє назвати їх **когнітивно-творчими**.

Пізнавальна потреба. Пізнавальна потреба розглядається як потреба у пізнанні нового (В. С. Юркевич, D. E. Berlyne), у самопізнанні (В. В. Столін, І. І. Чеснокова, М. І. Лісіна), потреба в орієнтації, пов'язана з

інтелектуальним пізнанням світу, з спілкуванням, з осмисленням власного життя (К. Обуховський).

На рівні фізіологічного аналізу потребу у пізнанні пов'язують з отриманням і селекцією інформації, яка необхідна для задоволення решти потреб. Поінформованість завжди має певну цінність, незалежно від того, позитивною чи негативною є отримана інформація. Для організму важлива не лише та інформація, яка стосується зовнішнього світу, а й та, що стосується стану самого організму [21].

222

Пізнавальна потреба розглядається як одна із основних складових обдарованості. Н. С. Лейтес виокремлює особливості пізнавальної потреби: «отримання нового знання не послаблює, а, навпаки, підсилює її. По мірі збагачення знань прагнення до пізнання росте. Пізнавальна потреба в розвинутій формі стає ненасичуваною – чим більше людина знає, тим більше їй хочеться знати. У цьому розумінні вона принципово відрізняється від будь-яких органічних потреб». [18, с. 62].

Хоча сила та інтенсивність пізнавальної потреби у різних людей неоднакові, але спільним є те, що вона опосередковується соціально значимими цілями і задовольняється в цілеспрямованій пізнавальній діяльності. На думку В. С. Юркевич, розвиток пізнавальної потреби детермінується трьома чинниками: активністю, потребою у розумовій діяльності і задоволенням від розумової праці [23].

Задоволення пізнавальної потреби стимулює розвиток здібностей. Цьому сприяють не лише добуті знання, а, в першу чергу, позитивні емоції: «...почуття вдовolenня, піднесення, іноді навіть інтелектуального захвату. Пізнавальна потреба якраз і забезпечує таке тло, і саме тому, за наявності задоволення від розумової діяльності, розвиток здібностей відбувається майже непомітно, швидко й легко» [18, с. 66].

Для розуміння механізмів розвитку творчо обдарованої особистості важливо уточнити, що пізнавальна потреба завжди спрямована в майбутнє,

працює на передбачення і на випередження. Її результатом часто буває знання, що не має жодного ситуаційного значення, але може набути його у майбутньому. При цьому кожен з тисяч самодетермінованих завершених актів пізнання супроводжується позитивним емоційним підкріпленням, а накопичуючись і усвідомлюючись, стає частиною ціннісного досвіду особистості. Цією необов'язковою доцільністю і процесуальним задоволенням пізнавальна потреба подібна до творчості і, очевидно, що є її передумовою.

Якщо розглядати розвиток пізнавальної потреби в поєднанні з реалізацією потреби у визнанні, то можна з певною долею ймовірності стверджувати, що від моменту, коли дитина починає використовувати пізнавальні здібності як засоби досягнення визнання, починається розвиток творчо обдарованої особистості.

Потреба у розвитку здібностей. Все те загальне і значиме, що написано про розвиток особистості, написано обдарованими людьми і вже тому стосується передусім розвитку творчо обдарованої особистості. Не є винятком і висловлювання Г. Олпорта: «Перспектива розвитку, яку я для себе бачу, є сутністю моєї свободи. Свобода закладена в нашій життєвій позиції, в проведенні в життя надії на постійний саморозвиток» [26, с. 32].

На взаємодію потребової сфери і здібностей в процесі розвитку особистості вказував Г.С. Костюк: «Оскільки здібності розвиваються в процесі діяльності, то вони виявляються залежними в своєму розвитку від потреб, інтересів та інших мотивів діяльності. А від розвитку здібностей залежать можливості людини включатися в різноманітні види діяльності, домагатися успіху в ній і тим самим далі збагачувати свої потреби. Отже, між

розвитком потреб і здібностей існує складний взаємозв'язок» [5, с. 446-447]. Розвиваючи здібності, людина розвивається як особистість, а її зростаючі потреби вимагають свого задоволення на все нових і нових рівнях розвитку здібностей.

Логічно припустити, що напрям для розвитку особистісно-розвивальних потреб задається життєвою ситуацією. Оскільки параметри життєвої ситуації є досить варіативними і мають тенденцію до змін, то й здібності, що актуалізуються для задоволення особистісно-розвивальних потреб, теж постійно змінюються: одні втрачають стимули до розвитку і деградують, а інші, навпаки, починають інтенсивно розвиватися. Таким чином, особистісно-розвивальні потреби з точки зору соціальної регуляції особистісного розвитку виглядають ситуаційно-зумовленими й адаптаційними.

Задоволення потреби у розвитку здібностей супроводжується емоційним підкріпленням, на важливу роль якого у розвитку творчо обдарованої особистості вказувала О. І. Кульчицька: «Цей ситуаційний вплив емоційних процесів на психічну діяльність, асоціюючись у дитини з успіхами у певній конкретній ситуації, може перерости у стійке емоційно-позитивне ставлення до певної конкретної діяльності, а в процесі свого подальшого розвитку стати мотивацією цієї діяльності – інтересом до неї» [6, с. 27].

Важливо, щоб здібності, з допомогою яких реалізується потреба у розвитку, відносилися до певної, визначеної діяльності. «У розвитку схильність, консолідуючись з відповідними здібностями психіки, як от: просторові уявлення, творча уява, оригінальне мислення, бачення новизни ситуації і її специфіки і т.п., може закріпитися при відповідних умовах середовища і перерости в обдарованість до певної конкретної діяльності» [там само, с. 27].

Обдарована людина може розвиватися і відносно автономно від вимог, що задаються параметрами життєвої ситуації. Одна із умов, яка робить це можливим, описана К.О. Абульхановою та Т.М. Березіною: «Якщо особистості вдається встановити зв'язок своїх потреб і здібностей, то вона отримує можливість «дистанціюватися» від суспільства, отримує резерв часу, оскільки стає самодостатньою, самоосновною. Вона може розпоряджатися своїми здібностями у вибраному нею напрямку, розвивати їх у заданій нею

самою мірі» [1, с. 152]. При цьому особистість розглядається не тільки як «спосіб зв'язку своїх здібностей і потреб», а й як «суб'єкт використання своїх здібностей для задоволення своїх потреб» [там само, с. 152-153].

Обдаровані люди, на відміну від інших особистісних типів, задовольняють особистісно-розвивальні потреби й адаптуються до мінливих умов життя з допомогою одних й тих самих здібностей, які в цьому розумінні є константними і транситуаційними. Отже й потреби, разом зі здібностями, розвиваються в одному напрямку впродовж тривалого часу, нерідко впродовж життя. Довготривалість цієї взаємодії очевидно й породжує той високий рівень здібностей, який є однією з найважливіших ознак творчо обдарованої особистості.

Потреба у творчості. У психології творчість позиціонується як вищий рівень суб'єктних властивостей особистості (Б. Г. Ананьєв), вищий рівень розвитку діяльності (В. А. Роменець, Я. О. Пономарьов), як іманентна

224

для людини і суспільства потреба у творчості та творчих людях (К. Роджерс). Іманентність потреби у творчості засвідчують експериментальні дослідження М. О. Бернштейна та О. О. Конопкіна, які доводять, що навіть при виконанні нескладних дій, які згортаються й автоматизуються, людині властива суб'єктна регуляція і тенденція до немеханічного відтворення навіть найпростіших дій.

Творчі здібності ми розглядаємо як таку надбудову над здібностями, яка дозволяє не просто ефективно виконувати діяльність, а виконувати її повному, і так, щоб її оригінальний продукт міг бути визнаним суспільно корисним. Відповідно до ціннісно-інвенційної концепції творчості, що розробляється нами, потреба у творчості розвивається в людей, які навчилися свідомо використовувати інвенції для отримання такого результату діяльності, який би відповідав вимогам до творчого продукту.

Із розгорнутими, реалізованими творчими здібностями пов'язує обдарованість О. І. Кульчицька: «Спосіб розкриття творчої сутності людини

у визначеній формі і досконалості у тій чи іншій сфері – це обдарованість. Саме форма, мається на увазі формальне вираження спрямованості творчого інтересу людини у відповідності з її індивідуальними здібностями, і повнота втілення цього інтересу є свідченням обдарованості, геніальності, талановитості» [6, с. 27].

Очевидно варто розрізняти іманентну, вроджену протопотребу у творчості і розвинену особистісну потребу, характерну для обдарованих людей. Остання, на думку В.О. Моляко, не може не відобразитися у суб'єктивних переживаннях людини, що нею займається, на змістовій і структурній організації її свідомості, що проявляється вже у творчому сприйманні й осмисленні дійсності і проектується назовні з допомогою стратегій творчої діяльності [12].

Потреба у творчості у поєднанні з творчим сприйманням себе і власних здібностей у часовій перспективі є основою для самоконструювання і самоздійснення особистості у сучасному постмодерністському дискурсі. «Постмодерністський дискурс інтерпретується як такий, що має креативний потенціал, яким він постійно підживлює особистість. Завдяки закладеній у ньому тенденції до галуження, гілкування смислів, цей новітній дискурс забезпечує поліфонічність особистості, її відкритість новому. Крім того, постмодерністський дискурс як принципово нелінійний не підкоряється примусовій зовнішній каузальності, відкриваючи перед особистістю нові виміри свободи» [25, с. 46].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цій статті обґрунтовується положення про провідну роль потребової сфери людини у становленні певного особистісного типу, зокрема творчо обдарованої особистості. Було висунуто припущення про те, що індивідуальні відмінності у задатках ведуть до свідомої селекції і розвитку тих здібностей, завдяки яким потреби людини задовольняються з меншими зусиллями. Завдяки взаємозв'язку потреб з індивідуально визначеними способами їх задоволення

відбувається своєрідна спеціалізація потребової сфери, яка у свою чергу визначає спрямованість розвитку особистості.

225

Пропонується авторська класифікація потреб творчо обдарованої особистості. Найбільш загальний – дихотомічний поділ потреб: **вітальні** та **особистісні**. Особистісні у свою чергу поділяються на **соціальні** (у визнанні), **когнітивно-творчі** (пізнавальна потреба, потреби у розвитку та у творчості), **екзистенційні** (потреби у суб'єктності, у самоідентичності, у сенсі життя).

Теоретичний аналіз дає підстави для висновку, що просоціальна потреба у визнанні формується в доланні комплексу неповноцінності. Досягаючи соціального визнання, творчо обдарована особистість стверджується у власній самоцінності.

З часу, коли обдарована людина усвідомлює і хоче закріпити свою особність, аргументи для її визнання соціальним оточенням створюються взаємодією *пізнавальної потреби* та *потреб у розвитку здібностей і у творчості*. Розвиток здібностей, що відбувається при задоволенні пізнавально-творчих потреб, піднімає їх на все нові й нові рівні, які роблять можливим ще глибше пізнання і вимагають здібностей ще вищого рівня.

Творча спрямованість обдарованої особистості вимагає розвитку потреби у суб'єктності. Суб'єктивна новизна, аж до того моменту, коли її визнають об'єктивною і суспільно корисною, і самодетермінована, внутрішньомотивована дія – основні ознаки творчості. Потреба у самоідентичності розвивається у результаті гострої суперечності між постійною динамікою обдарованої особистості і потребою в стійкості. Особливості задоволення потреби у визнанні, усвідомлені характеристики власних пізнавальних потреб, потреби у розвитку здібностей і власної творчої спрямованості стають для творчо обдарованої особистості основою власної особистісної ідентичності, яку вона постійно вдосконалює і відстоює у житті і в творчості.

Кожен епізод задоволення однієї потреби актуалізує рефлексивні переживання і метакогніції із залученням всіх інших особистісних потреб. Результатом є *особистісні цінності* – індивідуальні уявлення людини про морально-етичні смислові передумови й межі власних потреб і діяльнісні способи їх задоволення. Особистісні цінності, як конструкти свідомості, стають відправними точками у розмірковуваннях обдарованих людей *над сенсом життя* та відіграють важливу роль у трансформаціях потребової сфери і регуляції особистісного саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии / Альфред Адлер. – М.: Когито-Центр, 2002. – 220 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
6. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ им. И. Франко, 2008. – 316 с.
7. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды / К. Левин. – М.: Смысл, 2001. – 572 с.
8. Леонтьев Д. А. Жизненный мир человека и проблема потребностей // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 2. – С. 107-120.
9. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 575 с.
10. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: Монографія / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ "КММ", 2006. – 240 с.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
12. Моляко В.А. Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – Киев: Знание, 1978. – 47 с.

13. Мухина В.С. К проблеме социального развития ребенка / В. С. Мухина // Психол. журн. – 1980. – Т.1. – №5. – С. 43-53.
14. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека / Казимеж Обуховский. – СПб.: Речь, 2003. – 296 с.
15. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
16. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М., 1972. – 312 с.
17. Предмет и метод психологии: Антология / Под ред. Е. Б. Старовойтенко. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. – 512 с.
18. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
19. Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.
20. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
21. Симонов П. В., Ершов П. М. Темперамент. Характер. Личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 161с.
22. Столин В.В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М., 1983. – 286 с.
23. Юркевич В. С. Одаренный ребенок. Иллюзии и реальность / В. С. Юркевич. – М.: Просвещение, 2000. – 136 с.
24. Юркевич В. С. Развитие начальных уровней познавательной потребности у школьника // Вопр. психологии, 1980. – № 2. – С. 83-92.
25. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: монографія / За наук. ред. Т. М. Титаренко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
26. Allport G. W. Pattern and growth in personaliti. – N.Y., 1961.
27. Berlyne D. E. Novelty and curiosity as determinants of exploratory behavior. – Brit. J. Psychol., 1950, 41. – P. 68-80.
28. Fromm E. The Sane Society. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1955.
29. Maslow A. The farther reaches of human nature. – N.Y.: Viking Press, 1971.
30. Murray H. A. (and collaborators). Explorations in personality. – N. Y.: Oxford, 1938.
31. Thomas W.I. The unadjusted girl. – Boston, Little, 1934.

O. L. Muzyka

INTERACTION BETWEEN NEEDS AND FELICITIES IN DEVELOPMENT OF A CREATIVELY GIFTED PERSON

Provisions on the leading part in a person's consumer scope concerning a certain personality pattern formation, namely a creatively gifted person, are established in the article. Personal equation in abilities enables to select and

develop deliberately those felicities, by which human needs are met with lesser efforts.

Identification of needs and their classification are briefly investigated. The author's creatively gifted person's needs classification is provided. The most common – dichotomous division of needs: *vital* and *personal*. Personal ones, by the same token, are divided into *social* (*for recognition*), *cognitive and creative* (*cognitive needs for development and creative work*), *existential* (*needs for subjectness, self-identity, purpose of life*).

The need for recognition is formed in dealing with inferiority complex and person's advancement in their own inherent value. Creative achievements are treated as a single convincing argument to recognize a creatively gifted person by the social environment. They are made possible with the interaction among the cognitive need, needs for development and creative work as well as felicities, associated with them.

Conscious peculiarities concerning personal meet needs become a fundamental personal identity for a gifted person. The need for a constant development of felicities holds a specific place in the creatively gifted person's identity structure.

Every episode in one need satisfaction actualizes reflexive feelings and metacognitions with the involvement of all other personal needs. The result is *personal values* – human independent ideas regarding ethical notional conditions and limits of their own needs and pragmatic ways to meet them. Personal values, like constructs of consciousness, become starting points in people's thoughts *concerning purpose of life* and play a key part in consumer scope transformations and self-development regulation.

Key words: gifted person, personality pattern, creativeness, development, need for recognition, cognitive and creative needs, existential needs.